

سه گفتار

در

تفسیر، قرائت و تدوین قرآن کریم

دکتر پرویز رستگار

عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان

تهران

۱۳۸۸

سه گفتار در تفسیر، قرائت و تدوین قرآن کریم

دکتر پرویز رستگار

ناشر: هستی‌نما، حروف‌نگار و صفحه‌آرا: سید محمد میری

چاپ و صحافی: نگارش، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۸

شمارگان: ۱۱۰۰، قیمت: ۳۸۰۰ تومان، ۳۵۲ صفحه

شابک: ۸-۴۶-۸۲۱۴-۹۶۴-۹۷۸

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشر هستی‌نما

نشانی: تهران، ص. پ. ۷۵۳-۱۳۱۴۵

تلفن: ۰۹۲۲۱۵۲۱۰۲۸

E-mail: Hastinama@mail.com

توزیع: تهران، پکتا، تلفن: ۵-۸۸۹۴۰۳۰۳

رستگار، پرویز، ۱۳۴۰-

سه گفتار در تفسیر، قرائت و تدوین قرآن کریم / پرویز رستگار- تهران: هستی‌نما، ۱۳۸۸

ISBN:978-964-8214-46-8

۳۸۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه.

مندرجات. ۱. تفاسیر (سوره بقره. آیه ۲۳۸) - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۲. نماز وسطی - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۳. قاریان - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۴. سیاه (خاندان) - خطابه‌ها. ۵. حجاج بن یوسف ثقفی، ۹۵-۴۰ - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۶. قرآن - جمع و گردآوری - مقاله‌ها و خطابه‌ها. الف. عنوان.

۲۹۷/۱۸

BP ۱۰۲/۱۳

۱۳۸۸

فهرست

- دباجه ۱۵
- گفتار نخست: «صلاة وسطی» در نگاهی نو ۱۹
- مقدمه ۲۱
- عمده ترین اقوال در مصداق «صلاة وسطی» ۲۵
- قول اول: «صلاة وسطی»، نماز صبح است ۲۵
- ادله این ادعا ۲۵
- قول دوم: «صلاة وسطی»، نماز ظهر است ۲۶
- ادله این ادعا ۲۶
- قول سوم: «صلاة وسطی»، نماز عصر است ۲۸
- ادله این ادعا ۲۸
- قول چهارم: «صلاة وسطی»، نماز مغرب است ۲۹
- ادله این ادعا ۲۹
- قول پنجم: «صلاة وسطی»، نماز عشا است ۳۰
- ادله این ادعا ۳۰

- قول ششم: «صلاة وسطی» در روز جمعه، همان نماز جمعه و در دیگر ۳۱
- روزهای هفته، نماز ظهر است. ۳۱
- قول هفتم: «صلاة وسطی»، مجموع نمازهای پنج‌گانه روزانه است. ۳۱
- قول هشتم: «صلاة وسطی»، نماز جماعت است. ۳۱
- قول نهم: «صلاة وسطی»، یکی از نمازهای پنج‌گانه هر روز است، بی آن‌که معین شده باشد. ۳۲
- قول دهم: «صلاة وسطی» اساساً به هیچ‌یک از نمازهای پنج‌گانه روزانه، اشاره‌ای ندارد. ۳۲
- چالش این اقوال با یک‌دیگر ۳۴
- گسترده‌گی دامنه این بحث ۳۵
- نقد اقوال ده‌گانه ۳۸
- جایگاه روایات در این بحث ۴۳
- بازخوانی این بحث از افقی دیگر ۴۹
- قرینه‌های حل مسئله ۵۰
- قرینه نخست: سهلگیری و تسامح اسلام در احکام ۵۰
- قرینه دوم: ضرورت روشن بودن پیام یک وظیفه عمومی و دارای کاربری فراوان ۵۰
- قرینه سوم: ویژگی‌های اقلیمی و زیست محیطی ۵۱
- قرینه چهارم: نقش محوری حدیث در تفسیر آیات قرآن کریم ۵۲
- قرینه پنجم: نکات ادبی حاکم بر قرآن و حدیث ۵۴
- قرینه ششم: شرایط اجتماعی حاکم بر عصر رسول خدا ﷺ ۵۶

- ۵۸ ..... قرینه هفتم: شرایط سیاسی حاکم بر عصر رسول خدا ﷺ
- ۶۴ ..... قرینه هشتم: نقش روایات متضمن اسباب النزول در فهم قرآن کریم
- ۶۵ ..... جمع‌بندی بحث به کمک قرینه‌های هشت‌گانه
- ۷۲ ..... چند نکته
- ۹۱ ..... کتاب‌نامه
- ۱۰۷ ..... گفتار دوم: یک خاندان و یک قاری قرآن
- ۱۰۹ ..... درآمد
- ۱۱۰ ..... جایگاه علمی موالی در جهان اسلام
- ۱۱۶ ..... خانواده‌های دانش‌پرور کوفه
- ۱۱۷ ..... خاندان سیابه
- ۱۱۷ ..... پدر این خاندان
- ۱۲۰ ..... فرزندان محدث این خاندان
- ۱۲۰ ..... ۱. عبدالرحمن بن سیابه
- ۱۲۷ ..... ۲. صباح بن سیابه
- ۱۲۸ ..... ۳. عبدالله بن سیابه
- ۱۲۹ ..... وابستگان احتمالی خاندان سیابه
- ۱۲۹ ..... ۱. عبدالعزیز بن سیابه
- ۱۳۰ ..... ۲. علی بن سیابه
- ۱۳۰ ..... ۳. صالح بن سیابه
- ۱۳۰ ..... ۴. صلاح بن سیابه

۱۳۱	.....	۵. رُوح بن صلاح بن سیابه
۱۳۳	.....	۶. خزر ج بن صالح بن سیابه
۱۳۳	.....	۷ و ۸. دو تن دیگر از «بنی سیابه»
۱۳۴	.....	علاء؛ قاری گمنام خاندان سیابه
۱۳۴	.....	۱. آنچه از او گفته‌اند
۱۳۵	.....	۲. داوری درباره‌اش
۱۳۶	.....	۳. تکاپوهای قرآنی‌اش
۱۴۰	.....	۴. فرزند محدثش، ولید
۱۴۰	.....	سه نکته
۱۴۰	.....	نکته نخست
۱۴۱	.....	نکته دوم
۱۴۱	.....	نکته سوم
۱۴۳	.....	کتاب‌نامه
۱۴۹	.....	گفتار سوم: حجاج؛ سیاستمدار و قرآن‌پژوهی خون‌آشام
۱۵۱	.....	سخن آغازین
۱۵۳	.....	زیست‌نامه کوتاه حجاج
۱۵۳	.....	پیشینه خانوادگی‌اش
۱۵۵	.....	روزهای خردسالی‌اش
۱۵۷	.....	سال‌های جوانی‌اش
۱۵۸	.....	دیگر خویشاوندانش

- ۱۵۹ ..... ویژگی‌های اندام شناختی‌اش
- ۱۵۹ ..... در گذشتش
- ۱۶۲ ..... پس از مرگش
- ۱۶۳ ..... حجاج و جهان سیاست
- ۱۶۳ ..... پیشینه سیاسی خانواده‌اش
- ۱۶۴ ..... پیشینه سیاسی حجاج
- ۱۶۴ ..... تکاپوهای آغازینش
- ۱۶۶ ..... فرو نشاندن شورش ابن زبیر
- ۱۶۹ ..... چیرگی ۲۰ ساله‌اش بر عراق
- ۱۶۹ ..... چشم‌انداز
- ۱۷۶ ..... کارنامه ۲۰ سال سیاست سرکوب حجاج
- ۱۷۶ ..... کشتارهایش
- ۱۷۹ ..... دستگیری‌ها، زندان‌ها و زندانی‌هایش
- ۱۸۳ ..... دیگر ویژگی‌های زمامداری‌اش
- ۱۸۴ ..... آثار و احکام حکومتی‌اش
- ۱۸۸ ..... باورها و گرایش‌های حجاج
- ۱۸۹ ..... در پیوند با وحی
- ۱۹۰ ..... در پیوند با پیامبران
- ۱۹۰ ..... در پیوند با صحابیان و تابعیان
- ۱۹۴ ..... در پیوند با احکام دین
- ۱۹۶ ..... در پیوند با خلفا

- ویژگی‌های اخلاقی - رفتاری حجاج ۱۹۹
- حجاج در نگاه این و آن ۲۰۴
- در نگاه خویش و خویشاوندان ۲۰۴
- در نگاه توده مردم ۲۰۴
- در نگاه سیاستمداران ۲۰۵
- در نگاه تابعیان ۲۰۶
- در نگاه دانشمندان اهل سنت ۲۰۷
- باز هم حجاج! ۲۰۹
- بازخوانی بدخویی‌ها و ستیزه‌جویی‌های سیاسی حجاج ۲۱۰
- علل و عوامل عقده‌ای و عقده‌گشا بودن حجاج ۲۱۶
۱. مناسبات نظامی و ملاحظات دفاعی تازیان ۲۱۶
۲. پیشینه خانوادگی حجاج ۲۱۹
۳. پیشه نیاکان حجاج ۲۲۱
۴. لغزش یک بانوی خویشاوند حجاج ۲۲۲
۵. پیشه و پیشینه آموزگاری حجاج ۲۲۳
۶. جغرافیای انسانی و ترکیب جمعیتی عراق ۲۲۴
- ۱.۶ ایرانی تبار بودن بیشتر موالیان عراق ۲۲۴
- ۲.۶ موالی و سیاست آپارتاید نژادی امویان ۲۲۷
- ۳.۶ موالی و فراز و نشیب‌های سیاسی ۲۳۳
۷. پیوندهای تاریخی ثقفی‌ها با امویان ۲۳۶
۸. چهره و ویژه کلامی امام علی علیه السلام ۲۳۸
۹. شخصیت ویژه سیاسی امام علی علیه السلام ۲۴۱

- ۲۵۱ ..... یک هشدار در پایان بازگویی پرونده سیاسی حجاج
- ۲۵۲ ..... حجاج و تکاپوهای قرآنی اش
- ۲۵۳ ..... پیشینه‌های دانش‌اندوزی و دانشوری حجاج
- ۲۵۴ ..... در حدیث بودن و با حدیث بودنش
- ۲۵۷ ..... سخنور بودن و شیوا و رساگویی اش
- ۲۶۰ ..... شعرسرایی، شعردانی و شاعرنوازی اش
- ۲۶۱ ..... قرآن‌خوانی و قرآن‌دانی اش
- ۲۶۲ ..... نمونه‌هایی از نکته‌دانی‌هایش در پیوند با قرآن کریم
- ۲۶۸ ..... حجاج و قرانت ابن مسعود
- ۲۷۰ ..... حجاج و تاریخ گردآوری قرآن کریم
- ۲۷۵ ..... آنچه حجاج انجام داد
- ۲۷۷ ..... نَقط و إعجام مصاحف عثمانی
- ۲۷۹ ..... شمارش حروف و کلمات قرآن کریم
- ۲۷۹ ..... بخش بخش کردن قرآن کریم
- ۲۸۰ ..... دگرگون کردن پاره‌ای از واژه‌های مصحف عثمانی
- ۲۸۲ ..... سرنوشت تلاش‌های قرآنی حجاج
- ۲۸۳ ..... چند نکته پیش از ریشه‌یابی تکاپوهای قرآنی حجاج
- ۲۸۳ ..... ۱. افسانه دانستن دست بردن حجاج در مصحف عثمانی
- ۲۹۴ ..... ۲. به هم در نیامیختن انگیزه‌ها و انگیزه‌ها
- ۲۹۵ ..... ۳. جدا بودن مقدسات از پیرامونیانشان
- ۲۹۷ ..... ۴. انسان‌ها؛ نه سیاه سیاه و نه سفید سفید
- ۲۹۸ ..... ۵. کارهای حجاج و تحریف قرآن کریم

- ۳۰۰ ..... ریشه‌یابی تکاپوهای قرآنی حجاج
- ۳۰۱ ..... ۱. خاستگاه سیاسی
- ۳۰۱ ..... ۱-۱. مذهب؛ شمشیر دو دم جهان سیاست
- ۳۰۲ ..... ۲-۱. امویان و پنهان داشتن پرونده پلید خویش
- ۳۰۵ ..... ۳-۱. امویان و برتری دادن دمشق بر کوفه
- ۳۰۷ ..... ۴-۱. حجاج در اندازه یک ابزار
- ۳۰۸ ..... ۵-۱. حجاج در اندازه یک هوادار پروپا قرص
- ۳۰۹ ..... ۲. خاستگاه اجتماعی
- ۳۰۹ ..... ۱-۲. خامی مردم؛ اسب تروای سودجویی‌های سیاستمداران
- ۳۱۱ ..... ۲-۲. سودمندی‌ها و زیانمندی‌های موالی
- ۳۱۵ ..... ۳. خاستگاه فرهنگی
- ۳۱۸ ..... ۴. حجاج در اندازه یک پژوهشگر
- ۳۲۱ ..... کتاب‌نامه
- ۳۳۳ ..... نمایه‌ها

دیباچه

۱. دگرگونی‌های برآمده از فرود آمدن سخنان آسمانی‌ای که ما مسلمانان آن را «قرآن کریم» می‌نامیم، در همهٔ زمینه‌های زندگی مخاطبانش - از جمله، تکاپوها و تلاش‌های فکری و علمی آنان - آن چنان مسلّم و مشهورند که بازخوانی دیگر بارهٔ این پرونده و پافشاری دوباره بر «کارستان» بودن این کار، می‌تواند بهترین نمونهٔ هزینه کردن انرژی‌ای بسیار برای استدلال کردن و جا انداختن یک امر بدیهی باشد. به همین دلیل و از باب آن که «وقوع، فرع امکان و بهترین دلیل ممکن بودن یک چیز است»، تمرکز بر روی دانش‌هایی که بازخورد گسترش قرآن کریم در سطح و عمق حیات فکری مسلمانان‌اند، برای درک تحول‌آفرینی‌های رنگارنگ آن در عرصهٔ تفکر و عرصهٔ اندیشه بس است؛ دانش‌هایی که باید گفت، تفسیر و دانستی‌های جانبی آن - بی‌گمان - گل سر سبد و مثل اعلای آنهایند.

۲. تردید نباید کرد که «نمود» هر چیز، بازتاب بی چون و چرای «بود» آن است و از همین رو، دانش‌های ما که «نمود»هایی از «بود»های مایند، چونان خود ما که به دنیا می‌آییم، می‌بالیم، دگرگون می‌شویم و پرونده‌ای سنگین، متنوع و گاه حتی تناقض‌آمیز را پشت سر خویش به یادگار می‌گذاریم، به دنیا می‌آیند، می‌بالند و دگرگون شده، گستره‌های کمی و کیفی گاه شگفت‌آوری را رقم می‌زنند؛ نکته‌ای که دانش تفسیر و دانستی‌های جانبی آن نیز از آن، بیرون و برکنار نیستند.

۳. از دیرباز، یکی از رهن‌های همیشگی و زیانمند بر سر راه تحقیق و پژوهش، شهرت یک ادعا، یک فکر، یک کتاب یا یک نویسنده بوده است. این فراگیر شدن و شهرت یافتن - به رغم آن که هر کس در مرحله اقرارهای زبانی خود معترف است: «ربّ شهرة لا اصل لها» - دست و پای بسیاری از معترفان را در مرحله عمل و وفادار ماندن به شعار «بی‌ریشه بودن بسیاری از مشهورات» و نقد و نقادی آنها، سست می‌کند و می‌لرزاند و با آن که میدان پژوهش و تولید فکر، جولانگاه مرادبازی و مریدسازی و تجلیل نیست و هیچ‌گونه قداستی را بیرون از چارچوب مواجهه‌ها و رویارویی‌های تحلیلی، علمی، استدلالی و عاری از آلودگی‌های تعصب و سوء ادب بر نمی‌تابد و به رسمیت نمی‌شناسد، سوگمندها بسیاری از «مشهورات»، کم کم بر جای «مقدسات» می‌نشینند و خط قرمزهای

غلیظ و پررنگ و کاذبی را پیرامون خود می‌کشند، تا بهارستان پرغوغای اندیشه را به گورستان خاموش تجلیل‌ها و تک‌صدایی‌ها تبدیل کنند. به همین دلیل، سر بر آوردن تک و تنها و کم بسامد برخی دانشمندان که گستاخی نقد «شهرت‌ها» و «مشهورها» را داشته باشند و یاد و خاطره گالیله‌ها، کاستلیون‌ها، مارتین لوترها، ابن ادریس حلی‌ها، شیخ محمود شلتوت‌ها و دیگران را زنده کرده، پردازنده نقاط عطف تاریخ حیات فکری بشریت باشند، رخدادی شگفت‌انگیز و دیرآیند است!

به خوبی، به یاد دارم که در سال نخست یا دومین سال آمدنم به قم بود که به کتاب‌فروشی یک ناشر شناخته شده - واقع در طبقه همکف پاساژی که در گذشته‌ها، دفتر حزب جمهوری اسلامی تا پیش از انحلال، در طبقات فوقانی اش قرار داشت - رفته بودم. ناشر که پیرمردی سپیدموی، خون‌سرد و خنده‌رو بود، پیش از آن که من چیزی بگویم یا بخواهم، گرم گفت و گو با چند روحانی میان‌سال به بالایی بود که لهجه‌شان به خوبی نشان می‌داد، اهل مناطق شمال غرب کشورند. او خطاب به اینان گفت: متن عربی تفسیر «المیزان»، اثر مرحوم علامه عالی‌مقدار، طباطبائی که در کشور لبنان منتشر شد، یکی از منتقدان آن سامان، چندین اشکال ادبی را متوجه متن عربی و چگونگی نگارش و جمله‌بندی‌های آن کرد (و عدد هنگفتی را هم بر زبان آورد) که بی‌درنگ یکی از آن مخاطبان پاسخ داد: «گَلَط کرده!!»

۴. نباید فراموش کرد که «انسان» ها و «انسانی» ها، بندهای درهم تنیده و دست و پاگیر بسیاری را در راه پر پیچ و خم و سنگلاخ تحقیقات و پژوهش های علمی، فراروی خود دارند و طبعاً نه خودشان و نه دیگران، چشم به راه فراهم آمدن اثری دقیقاً استوار و بی کم و کاست نیستند. از این رو، بالاترین وجهه همت و بیشترین بار جدیت ما در کار آفرینش یک اثر، تنها می تواند هر چه بیشتر کم خطا بودن را نشانه رود و تقلیل دادن آمار لغزش ها - و نه به صفر رساندنشان که آرمانی دور از دسترس بیش نیست - می بایست بزرگ ترین هنر یک نویسنده پژوهشگر به شمار رود، چرا که «کفی المرء نبلاً ان تعدّ معائبه؛ شمردنی بودن کاستی های یک انسان [که نشانه کم بودن آنهاست]، برای اثبات شرف و بزرگواری او بس است!»

پرویز رسنگار

قم، یکشنبه، ۱۳۸۷/۴/۲۴